

Landsbykirkegården og dens omgivelser

Af Steffen Damskier

I løbet af de sidste halvtreds år er der udfoldet bestræbelser på at beskytte omgivelserne omkring kirkerne. Provst Exner startede arbejdet som initiativtager til den store indsats med fredninger i 50'erne. I dag har amterne udpeget beskyttelseszoner i regionplanerne.

Kirkegården i kulturlandskabet

Ved Øster Nykirke, der er landets højst beliggende kirke, står et stort trækors og et par bænke ud mod Hærvejen, som fører forbi kirken. Her kan den rejsende for en stund puste ud, mens øjet glider ud over den jyske højderyg. Øster Nykirke er også blevet kaldt et fyrtårn for den vejfarende - et punkt man har kunnet tage pejling

Hærvejen ved Øster Nykirke, hvor man kan nyde udsigten over det historiske landskab.

af, når man skulle være sikker på, at man var på rette vej ad den gamle hovedfærdsåre op gennem Jylland.

Men for godt tyve år siden havde tilplantningerne omkring kirken nået et sådant omfang, at kirken gradvist var ved at forsvinde bag beplantning. I forbindelse med større landskabsfredninger i 70'erne og 90'erne blev der skabt grundlag for, at beplantningerne syd og nord for kirken kunne ryddes, så Øster Nykirke med dens historiske omgivelser igen markerer sig som et holdepunkt i det storslåede landskab.

Langt hovedparten af vores landsbykirker er, som Øster Nykirke, opført i perioden fra ca. 1150 til ca. 1250. Set i forhold til den daværende befolknings størrelse var dette en enestående bedrift. Hovedparten af disse kirker eksisterer i dag - i mere eller mindre ombygget form - og de er det synlige vidnesbyrd om en bygningskultur og et åndeligt religiøst fællesskab, der strækker sig over 1000 år tilbage i tiden.

Kirkernes placering i landskabet afspejler bosætnings- og opdyrkningsforholdene i middelalderen. De ligger

Underup kirke vest for Horsens - et enkelt anlæg i det stærkt kuperede landskab langs Gudenådalen.

centralt og visuelt markant i sognet, placeret ud fra en stærk opfattelse af det enkelte områdes karakter. De er bygget af en befolkning, hvis livsgrundlag lå i det enkelte områdes naturressourcer. Hermed er kirkeanlæggene med til at karakterisere et landskab. Kirkeanlæggene er således en uundværlig del af det danske kulturlandskab, og derfor er det ikke ligegyldigt, hvordan vi behandler kirkernes omgivelser.

Omgivelsesfredninger

Provst Johannes Exner gjorde i 1941 opmærksom på, at der i stigende omfang opførtes uskøn og nærgående bebyggelse op ad mange kirkegårde. Med baggrund i naturbeskyttelsesloven fra 1937 bemyndigedes provst Exner i 1949 til at organisere en fredningsindsats for kirkegårdens nærmeste omgivelser. I begyndelsen af 50'erne gennemførtes ca. 4.500 fredninger baseret på frivillige overenskomster med den enkelte lodsejer. Fredningerne havde normalt det indhold, at arealerne ikke måtte bebygges eller beplantes, og at arealerne skulle friholdes for skure, vogne, master og lignende skønhedsforstyrrende anlæg.

Mange lodsejere ønskede at tage visse forbehold og fik derfor indført undtagelser i deklARATIONERNE - f.eks. at der senere kunne opføres en bolig på det fredede areal. Andre steder blev de fredede arealer ganske små - f.eks. en bræmme på 2 m langs kirkegårdsdiget.

Ønskede en lodsejer ikke frivilligt at medvirke til en fredning, blev denne ikke gennemført for det pågældende areal - uanset om netop det areal var af vital betydning for kontakten mellem kirke og landskab.

En del af de arealer, der blev fredet, var ejet af kirken, og her blev det kutyme, at menighedsrådene forbeholdt sig ret til at opføre bygninger til brug for kirke eller præstegård.

Selvom det må erkendes, at fredningerne med deres begrænsede udstrækning og undtagelsesbestemmelser, langt fra har sikret, at der er sket uheldige indgreb i områderne omkring kirkeanlæggene, så er det i sig selv en imponerende indsats at gennemføre et så stort antal fredninger over så kort tid.

Uldum kirke i det flade
enslandskab. Byudviklingen
sker med respekt for sam-
spillet mellem kirke og
landskab.

Vester Nebel kirke - hvor
det gik galt, da man udlag-
de et industriområde syd
for kirken.

Byerne vokser og landsbyer bliver til forstæder

I perioden op gennem 1960'erne og fremover ekspanderede byvæksten på en måde, som kun de færreste kunne have forestillet sig i 50'erne. Som kvadratmønstrede tæpper rullede parcelhuskvartererne ud over de bynære landskaber, og mange landsbykirker blev indhyllet i forstadsbebyggelse.

Også i en række kirkelandsbyer skete en udvikling, der gradvist forvandlede landsbysamfundet til et egentligt byområde. Konkrete eksempler på, hvordan middelalderkirkerne druknede i industri- eller boligområder uden kontakt med det landskab, der var grundlaget for deres eksistens, skabte forståelse for, at her var et problem, der burde løses på en bedre måde.

Den daværende fredningsstyrelse var også opmærksom på disse problemer og havde i samarbejde med kirkeministeriet i 1977 udsendt publikationen: "Kirkernes omgivelser - en vejledning for menighedsråd i lovgivning og myndigheder". Efter at amterne i 1979 også var blevet fredningsmyndigheder, fulgte Fredningsstyrelsen publikationen op med en vejledning om kirkernes omgivelser i 1982.

Amternes arbejde med beskyttelseszoner

I Vejle Amt indledte vi i 1985 et samarbejde med Haderslev Stift, hvor specielt stiftkontorchef Bodil Jakobsen, arkitekterne Knud Krogh og Werner Kjær samt landskabsarkitekt, kirkegårdskonsulent I. P. Junggreen Have med deres stærke engagement skabte forudsætninger og forståelse for det efterfølgende arbejde.

Resultatet blev en udpegning af de områder omkring kirkerne, hvor forandringer som nybyggeri, tilplantning eller etablering af tekniske anlæg ville få indflydelse på oplevelsen af kirkeanlægget. Disse kirkeomgivelser blev indarbejdet i regionplanen i 1989 med en retningslinje om, at der i disse områder kun må opføres bygninger og tekniske anlæg, såfremt det er påvist, at hensynet til kirkeomgivelserne ikke tilsidesættes.

For nogle kirkers vedkommende er der tale om ret store områder, og det er i den forbindelse væsentligt at poin-

Tønning kirke, hvor man oplever kontakten med det omgivende landskab.

tere, at der ikke er tale om forbudszoner, men om områder hvor der i den konkrete situation skal foretages en kvalificeret vurdering. Fordelen ved udpegningen af områderne er, at de nu indgår i grundlaget for den videre planlægning, således at kommunerne ved, hvor byudvikling kan være problematisk.

Der er i dette arbejde primært lagt vægt på beskyttelse af de større sammenhænge mellem kirkeanlæg og omgivende landskab.

Helheden i kirkeanlægget og nærmeste omgivelser

I gennemgangen af omgivelserne omkring de enkelte kirker i amtet, blev vi også opmærksomme på de mange detaljer i udformningen af kirkegård og nærmeste omgivelser, der er væsentlige for oplevelsen af det samlede kirkeanlæg. På vores møderunde ved de enkelte kirker diskuterede vi disse forhold med menighedsrådene og kommunerne med henblik på at skabe en fælles forståelse for problemerne, så der kunne tages initiativer til forbedringer. De problemer, som de kirkelige myndigheder - primært menighedsrådene - har indflydelse på, kan opdeles i følgende kategorier:

Bygninger til kirkelige forhold:

Bl.a. på grund af nye krav til arbejdsmiljøet blev der i sidste halvdel af 80'erne opført nye redskabsbygninger med faciliteter for graverne samt nye toiletbygninger. Disse bygninger er naturligt nok placeret på kirkegården eller i umiddelbar tilknytning til denne. Hertil kom ønsker om opførelse af større sognegårde med mødelokaler for sognets beboere samt udskiftning af ældre præstegårde med nye.

Set i forhold til mange af de mindre kirker på landet var der tale om et byggeri, der i areal var på størrelse med kirkebygningen. Det siger sig selv, at det er en vanskelig opgave at indpasse sådanne bygninger i den helhed, som kirkeanlægget udgør. Der blev opnået enkle og gode resultater de steder, hvor bygningerne kunne indgå som en integreret del af den omgivende landsby.

Kirkeudvidelser:

Man kan heldigvis endnu opleve kirker omgivet af prægtige stendiger i direkte kontakt med det bølgende agerlandskab, hvor kirke og kirkegård udgør en enkel og karakterfuld helhed, men ved en del landsbykirker har det været nødvendigt at foretage udvidelser af kirkegården. Der findes mange fine eksempler på udvidelser, hvor kirkegårdens enkle karakter er videreført, og hvor udvidelsen har fået samme ramme med stendige og træerække, som den eksisterende kirkegård havde. Men der findes også eksempler på, at kirkegårde, der ligger frit i agerlandskabet, er blevet omgivet med parker med slyngede græsplæner og busketter - et sådant element virker fremmed midt i det åbne landskab.

Beplantning:

Traditionelt har træer som lind, kastanie eller elm været anvendt på kirkegårdene. De kan stå som en enkel og markant ramme om kirkegården, danne en indgangsportal eller markere et særligt sted. Men ønsket om at undgå skygge på kirkegården eller ulemper i forbindelse med løvfald om efteråret har gjort, at mange smukke gamle beplantninger er forsvundet. I stedet ser man nogle steder fyr og gran plantet i bæltter omkring kirkegårdsdiget ud fra ønsket om at skaffe læ på kirkegården med det resultat, at det smukke samspil mellem kirkegård og omgivelser fuldstændigt forsvinder. Birketræer, der er brugt på mange kirkegårdsudvidelser, har ikke

Tilplantning ved Klakring kirke - karakteren af kirkeanlægget forsvinder efterhånden som træerne vokser op.

den markante karakter som lind eller kastanie. Med disse træer forsvinder karakteren af et monumentalt anlæg.

Kirkeanlæggene er i stadig forandring

Når man ser på de sidste halvtreds års indsats på kirkeomgivelsesområdet, kan man sige, at vi er gået fra fredninger med deres begrænsede og detaljerede regler til at udpege zoner, hvor nuværende og fremtidige problemer skal vurderes i forhold til helheden. Den indgangsvinkel afspejler også den holdning, at man ikke kan fastfryse idviklingen i et bestemt øjebliksbillede.

Beskyttelseszonerne må ikke ende med at gøre områderne steriel eller museale. Tidens strømninger må der-

for også afspejle sig i kirkens omgivelser.

Et eksempel herpå havde vi på en besigtigelse ved Gaurslund kirke i 1987. Opmærksomheden faldt på en grillbar et lille stykke fra kirken. Den lidt diskrete skiltning blev fremhævet som noget, der burde tages fat på for at gøre helheden smukkere, men Junggreen Have svarede, at nu skulle vi passe på, at vi ikke pressede livet ud af omgivelserne for at gøre dem til gold æstetik.

*Steffen Damskier, Vejle.
Landskabsarkitekt.
Afdelingsleder, Vejle Amt.*